

Kuulsaks pärast surma

Uurimusi lõunaeesti keelesaartest / Studies on the South Estonian language islands (Leivu, Lutsi, Kraasna). Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri – Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics, kd 12, nr 2. Erinumber. Külalistoi-metajad Uldis Balodis ja Karl Pajusalu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021. 390 lk.

Lõunaeesti keelesaarte ajaloo, keele ja pärandkultuuriga on tegeldud pikemat aega, esile tuleb tõsta kauast kogumistööd, allikapublikatsioone ja artikleid ning viimatisi ülevaatlikke koguteoseid. Varasemad märkmed emamaast eemal elunevatest eestlastest ilmusid juba XVIII ja XIX sajandil. Leivusid, Eestile kõige lähemaid

keelesaarlasi, tutvustasid kirjasõnas esmalt August Wilhelm Hupel (1782) ja Harald von Brakel (1841), leivu keelenäiteid esitasid Andreas Johan Sjögren (1849) ning Ferdinand Johann Wiedemann (1869). Oma ajastu teadmiste kokkuvõtetena ilmusid Oskar Kallase „Lutsi maarahvas” (1894) ja „Kraasna maarahvas” (1903). Neist ei ole võimalik mööda vaadata ka praegustel uurijatel.

Huvi keelesaarte vastu tõusis XX sajandil. Leivu ja Kraasna keelematerjali kogus esmalt Helsingi ülikooli stipendiaat Heikki Ojansuu (1911–1912), pärast sõda aga, kui Emakeele Selts oli algatanud üldise murdekeele kogumise, järgnes terve rida eestlasi. Paulopriit Voolaine siirdus 1921. aastal lutsi juurde, Leivu ja Lutsi küldes kogusid keelematerjali August Sang (1936–1938), Paul Ariste (1936), Valter Niilus (1935–1939) ja pärast Teist maailmasõda Karl

Kont (1954) ning Salme Tanning (1955). Nende keelenäited olid keelejuhtidega peetud vestluste kuuldelised kirjapanekud, millele lisandusid helisalvestised, alates Aristest (1938) ja lõpetades Salme Nigoli ning Lembit Vabaga (1989). Et keelekogujad on pidevalt töötanud (keele)surmaga võidu, võib taas meenutada Aristelt korduvalt kuulnud seisukohta, et kogumine ongi lingvistide üks kõige tähtsamaid ülesandeid, sest „teooriad tulevad ja lähevad, aga kogutud keeleaines jääb”.

Leivu, Lutsi ja Kraasna keelesaart hakati juba varakult pidama Võru murde jätkuks ja murdekaardile ilmusid need alates Andrus Saareste väitekirjast „Leksikaalseist vahakordadest eesti murretes” (1924). Ulatuslik on ka keelesaarte uurimislugu: leivude ja lutside keelde on süvenenud Niilus, Nigol, Karl Pajusalu, Pire Teras, Lembit Vaba ja Tiit-Rein Viitso. Iseloomulike murdejoonte ja -seoste kõrval on nende uurimustes esile toodud ka läti keele mõjusid, eeskätt häälduses ning sõnavaras.

Nõudlikumate koguteosteni on jõutud XXI sajandil. 1980. aastaks olid keelesaared *de facto* hääbunud ja seetõttu publikseeriti Leivu, Lutsi ja Kraasna käsikirjaline keeleaines akadeemilise sarja „Eesti murded” IX köitena. Et Hella Keema ja Inge Käsi „Võru murde tekstid” (2002) keelesaarte materjali sisse ei võtnud, oli see mõeldud otsekui Võru tekstide täiendus-köiteks. Tartu ja Tallinna keeleteadlaste koostöös valmis mahukas „Lõunaeeesti keelesaarte tekstid” (2014), autoriteks Mari Mets, Anu Haak, Triin Iva, Grethe Juhkason, Mervi Kalmus, Miina Norvik, Karl Pajusalu, Pire Teras, Tuuli Tuisk ja Lembit Vaba. Köide hõlmas kuuldelisi tekste (1910–1937) ning litereeritud helisalvestisi (1956–1971), sellest sai suurepärane lähtealus edasisteks teadusuuringuteks.

Seniste teadustulemustega astubki diaalooži ajakirja ESUKA erinumber, mille 13

inglisekeelses artiklis on käsitletud Lutsi, Leivu ja Kraasna keelesaare keelt, ajalugu ning pärimust paljudest aspektidest. Esindusliku autorkonna moodustavad Uldis Balodis, Enn Ernits, Valts Ernštreits, Ilga Jansone, Petri Kallio, Gunta Kļava, Hannes Korjus, Helle Metslang, Miina Norvik, Karl Pajusalu, Eva Saar, Kristi Salve, Anna Stafeca, Pire Teras, Lembit Vaba, Heiki Valk ja Tobias Weber.

Kogumik koosneb neljast temaatilisest peatükist. Toimetajate „Sissejuhatavas ülevaates lõunaeeesti keelesaartest” kirjeldavad Uldis Balodis ja Karl Pajusalu keelesaarlaste kunagisi asualasid ja keelekeskkonda, enesenimetusi ja uurimislugu, aga ka praegust olukorda. Asjakohasesse ülevaatesse on osatud sisse kirjutada omal kombel lugemissoovitusi, kui keelesaarte päritolu ja asustamise kohta mainitakse eri seisukohti ja rahvapärimslikke taustu ning viidatakse järgnevatele artiklitele, kus tuleb neist asjust lähemalt juttu. Keelesaarte asualakaardid ja külanimestikud on varasematest silmapaistvalt kvaliteetsemad, informatiivsemad ja täpsemad. Lugejale antakse lootust (lk 25), et vähemasti Ludzas ei ole kõik keelesaademed lõplikult kustunud.

Norvik, Balodis, Ernštreits, Kļava, Metslang, Pajusalu ja Saar on artiklis „Lõunaeeesti keelesaared Kesk-Balti mõjuväljas” jälginud keelearenguid ja -suhteid mitmekeelses areaalis. See on kogumiku kõige laiahaardelisem keelekäsitlus, kus võrreldakse üheksa läänemeresoome ja kolme indoeuroopa keelevariandi fonoloogilisi ning morfosüntaktilisi jooni, nende päritolu, levikut ja stabiilsust. Fookusse on võetud lõunaeeesti Leivu, Lutsi ja Kraasna keelesaar, kõrvutuseks lähisugulased (Mulgi, Võru, Setu, Salatsi ja Kuramaa liivi) ning -naabrid (Latgali, läti, vene). Et tegu on kontaktalaga, mida on üritatud näha omaette keeleliidunagi, siis on seatud eesmärgiks välja selgitada, kas eri

oli pikaajaline protsess. Läänemeresoome algkeel hakkas I at eKr murenema omaette keelteks, esmalt lõunaeeesti (nüüdse Lõuna-Eesti ja Ida-Läti alal), seejärel liivi jt. Arheoloogide jaoks on kõnekad Rooma rauaajal (0–450 pKr) ilmunud tarandkalmed, mis eristasid läänemeresoomlaste põletusmatuseid baltlaste haudmatustest. Tarandkalmed kadusid VI sajandil ja seda on peetud ühtlasi läänemeresoome asustuse hääbumise märgiks. Läti arheoloogid ongi pidanud ristirüütlike tuleku aegset Latgalet juba üleni latgalistunuks.

Paralleelid Lõuna-Eestiga, kus tarandkalmed hüljati samal ajal, osutavad, et see ei tähendanud elutegevuse lõppu. Valk eeldabki, et läänemeresoome rahvastiku asustus jäi Latgales kohati püsima, nt kroonikais mainitud Otšela tšuudide ehk Adsele maarahvana, ka I at vahetusel ning keskaja vältel. Seega võiks Leivu keelesaar kujutada endast eestlaste ja liivlaste vahel paiknenud rahvastiku viimaseid järeltulijaid, n-õ latgali superstraadiga rikastunud lõunaeeestlasi. Valk on seisukohal, et monoetnilise Latgale asemel tuleks rakedada pigem kärjetaolist mudelit, kuhu paigutada nii läänemeresoome kui ka latgale (samaajastulised) komponendid. Selle seisukohaga jääb üle vaid nõustuda.

Petri Kallio tõdeb artiklis „Leivu asend”, et Leivu murrakut on traditsiooniliselt seostatud Võru murde ning Hargla murrakuga ilmselt sünkroonsete sarnasuste alusel, mida on toetanud Heikki Ojansuu (1912) seisukoht, et leivud on XVII sajandil Hargla ja Karula aladelt lahkunud siirdlased. Diakrooniliselt vaadeldes märkab Kallio arhailisi nähtusi, mis võivad olla lähtunud juba läänemeresoome algkeelest, nt sõnaalguline afrikaat (**cika* > Lei *tšiga* 'siga'), *äi*-diftong (**vai*cci > Lei *väits* 'nuga') ja *ai*-diftong (**haina* > Lei *ain* 'hein'), kusjuures mõni *ai*-juht esinebki üksnes Leivus (nt **laipa* > Lei *laib* 'leib', **haimo* > Lei *aim* 'hõim'). Et vara-

semalt on Leivut seostatud eriti Harglaga, võrdleb Kallio neid omavahel ja leiab, et nad on küll konservatiivsed ja naabrid, aga mitte lähisugulased. Seejärel jõuab Kallio tähelepanuväärse järelduseni, et autohtoonised leivud on lõunaeeesti keeleühtsusest lahknenu oluliselt varem kui Võru-Setu ühtsusest eraldunud Võru, Setu, Lutsi ja Kraasna (vt joonist lk 135) ja et Leivu keelesaar on lõunaeeesti keele vanim omaette üksus (ingl *subgroup*).

Leivude kontaktid keelenaabritega on olnud ikka kahepoolsed, seda osutab Ilga Jansone artikkel „Leivu mõju Kirde-Vidzeme läti murretes”. Et eesti keele mõjusid läti keeles on uuritud vähe, siis on Jansone ülevaade seda väärtuslikum. Kasutanud trükis ilmunud kohanimede käsitlusi ja murdeülevaateid ning Läti keele instituudi murdekogusid, toob ta esile Vidzeme murretes esinevaid eesti laensõnu (nt *virtsa* 'virt's', *aķis* 'hakk', *ņiras* '(rasva)nirē', *suldziņa* 'sulg', *kugra* 'koger'). Sõnalaenude kõrval on ta tähelepanu pälvinud eeskätt foneetilised ilmingud, hulga iseloomulikke näiteid on autor leidnud veel kohanimede, sh hüdronüümide seast. Leivude mõju ulatus läti murretes on isegi ootuspärane, sest eesti asustus on olnud seal nii arvukas kui ka pikaajaline ja Leivu keelesaar püsinud teistest kauem. Jääb üle loota, et Läti-poolne huvi keelesaartega tegelemise vastu püsib.

Pire Terasse artikkel „Katketoon leivu CV*V sõnades” käsitleb üht nähtavamalt läti mõjude jälge Leivu murrakus. *h* kadu CV*V-sõnades on registreeritud Leivus üsna ulatuslikult, k.a sõna algul ja teisivärteliste sõnade esisilbis, kusjuures tegu on pikaajalise muutusega. Kui XIX sajandil oli *h* esmavärtelistes sõnades olemas, siis 1930. aastateks oli see kas kadunud või asendunud *j*-iga (*tähe* > *täijë*). Seega on *h* kadu olnud üks põhjusi, miks on läti keelele iseloomulik katkehäälik ilmunud selle asemele ja n-õ täiteks (nt *mied* 'mehed',

tuõnt 'tuhat'). Kolmandaväلتelistes Leivu sõnades on *h* regulaarselt säilinud ja neisse pole katketooni lisandunud.

Lembit Vaba on tegelnud eesti keele- saartega Lätis juba pool sajandit ja kuna uut materjali koguda pole, on ta asunud publitseeritud keele- ja nimeainest läbi sõeluma. Nii väidab ta artikli pealkirigi, et „Läti kohanimed ja murded [on] asjakohane allikas Vidzeme lõunaeeesti keele uurimiseks”. Läänemeresoome keeleuurijatele seni tähelepanuta jäänud uurimuse, Daina Zemzare ülevaate Lejasciems piirkonna keele kohta („Valodas liecības par Lejasciema novadu”, 1940) lisab Vaba nüüd meie teaduskäibesse. Selgub, et Ilzenega piirnevate valdade kohanimesedesse on jäänud jälgi leivudest, kusjuures 1930. aastail olnud eesti kohanimed Lejasciemi sis veel hästi säilinud. Neis esineb eesti päritolu sõnatüvesid ning tuletusliiteid, enamik eestipäraseid toponüüme on kohanenud läti morfoloogilise süsteemiga. Eesti murdeainesest on Vaba leidnud neile sõnatüvedele vasteid peamiselt Võrust (nt Zemzare *Janeze*, *Kadejs*, *Kugru* ja *Võru jānešs, katai, kogõr*). Juhtudel, kus apellatiivne Võru vaste puudub, on seda võidud täheldada Mulgi murdes (nt Zemzare *Ivika*, *Loisi*, *Paranda* ja Mulgi *jõhvik, loisk, põreñd*).

Piirkondlikust murdesõnaraamatust „Kalnienas izloksnes vārdnica” (2017) on Vaba leidnud jälgi, mille kunagised Kalnamuiža eestlased Alüksnes on jätnud kohalikku idaläti murdekeelde. Lõunaeeesti mõju ei piirdu üksnes sõnavaraga, vaid seda võib täheldada kõigil keeletasandil.¹

Juhtimaks tähelepanu eesti asustuse veelgi laiemale levikule, on Vaba käsitlenud Vidzeme kagunurga Madona piirkonna toponüüme. Näited on pärit August

Bielensteini publitseeritud materjalist (1892), mille eesti päritolu on pidanud tõenäoliseks ka Ojārs Bušs (2006). Kas tegu on põlise lõunaeeesti asustuse või sisse-rände tulemusega, pole päris selge. Selge on aga, et hääbunud keelt meenutavad kõige kauem kohanimed. Vaba teeb sedasama tänuväärset tööd Lätis, mida näiteks Janne Saarikivi on teinud Põhja-Venemaal, tuues indoeuroopa keelekihi alt välja soome-ugri substraadi. Suurema selguse saamine eeldab piirkonna murdekeele ja kohanimistu uurimise jätkamist.

Uldis Balodise artikkel „Lutsi keele kõnelejad ja mäletajad XX ja XXI sajandi vahetusel” keskendub lutside murdekeele hääbumise viimasele staadiumile, ent annab ühtlasi ülevaate lutside (uurimise) ajaloost. Nappidele teadetele trükisõnas (alates Adolph Brandtist 1845) järgnesid uurimisreisid (alates Oskar Kallasest 1893) ning pidev keeleainese kogumine kuni keelesaare lõpuni, st 1980. aastateni. Ent keel ei hääbu selle viimase kõneleja surmapäeval. Lahkunutest jäävad maha keelt vahetanud järglased ning ümberkaudsed teiskeelsed inimesed, kes mäletavad (ja võivad tsiteerida) hääbunud keelest üksikuid sõnu või fraase. Selliseid lutsi päritolu inimesi on Balodis leidnud Jaani (Lilie Tjapši) külast, neid intervjuerinud (2012–2018) ja talletanud keelekatkeid ning meenutusi lutside endisaja keelekasutusest. Balodise kogumistöö väärib suurt tunnustust, seda enam, et enamik tema keelejuhte olid eakad inimesed, kelle Balodis leidis n-õ kaheteistkümnendal tunnil. Ta võrdleb lutsi keelt mäletanute lausutud keelefragmente XX sajandi algul kogutud ainesega ja sedastab, et hääbuvus keeles säilivad kauem suurema funktsionaalse koormusega erisused (nt pikad vokaalid). Olgugi kunagine Lutsi murrak üldiselt hääbunud, peab Balodis võimalikuks selle „uinunud keele” (ingl *dormant language*) äratamist uuele elule. Tema enda panu-

¹ Lähemalt vt **L. Vaba**, Sarmite Balode, Ilga Jansone. Kalnienas izloksnes vārdnica 1–2. Rīga: LU Latviešu valdas institūts, 2017. – *Linguistica Uralica* 2018, kd 54, nr 2, lk 151–153.

seks, lisaks teaduslikule uurimistöole, on laiemat tähelepanu äratanud aabits „Lutsi kiele lementar” (2020).² Lutsi keeleproovi näeb lugeja resümeeist „Kokkovyteq Lutsi kielehn” (lk 249).

Hannes Korjuse ülevaade „Sementovskijst XX sajandisse: märkmeid lutsidest Läti ajakirjanduses” vaatleb märkmeid, kirjutisi ja kirjeldusi lutside kohta, alates nende mainimisest trükisõnas kuni 1970. aastateni, st keelesaare n-ö elu ajal, kui huvi lutside vastu piirdus peamiselt (keele)teadlastega. Korjuse artikkel on hea lisandus senistele üsna Eesti-kesksetele teemakäsitlustele. Selgub, et juba enne Mihkel Vesket (1877) on lutsidest juttu teinud Aleksandr Sementovski (1872), sest pärast Poola ülestõusu (1863–1864) pöörati terasemat tähelepanu Vitebski kubermangu rahvusrühmadele. Saame teada, et Postimehe korrespondendi Karl Leopase kaudu jõudis info lutsidest 1892. aastal Oskar Kallaseni, mille järgnes Kallase enese ekspeditsioon (1893), ja enne Heikki Ojansuu saabumist jõudis lutsisid mainida veel Francis Kempis oma *Latgale asukate raamatus* (1910). Korjus peatub ka Voolaise katsetel ärgitada eestikeelset õpet (nt Lilie Tjapši koolis) ja Läti võimude vastuseisul, kuni 1939. aastal keelati Voolaisel Lätti sisenemine sootuks (nii nagu liivi aktivistil Looritsal 1937. aastal). Läti NSV perioodist on teada ka üks läti folkloristide ekspeditsioon Ludza piirkonda (1972) ja pisut hiljem käisid seal vanavara jahil Läti vabaõhumuuseumi töötajad (1974). Korjuse artikkel oleks justkui maitseproov tema monograafiast „Ludzas igauņi” (2017), aga kindlasti sooviks eesti lugeja tutvuda eesti keeles ka terve raamatuga.

Kristi Salve „Tähelepanekuid Lutsi maarahva suulisest pärimusest” on hea näide katsest määratleda lutside omapära ning päritolu olukorras, kus kirjalikke

andmeid toetuseks pole. Salvet huvitab, kas lutside rahvalaulud võiksid anda mingi viite keelesaare (umbkaudsegi) vanuse kohta. Ta võtab vaatluse alla itkud, pulma-, kalendri- ja naljalaulud, aga ka jutustavad laulud, iseloomustab neid ning võrdleb leivude ja kraasnalaste repertuaariga. Laiemat läänemeresoome tausta pakub võrdlus tverikarjalaste, emamaalt XVII sajandil lahkunute rahvalauludega.

Et lutside rahvalaulutraditsioonis ilmneb eri pärimusliike, teemaatilisi rühmi ja üksikteoseid, siis on pilt ebahütlane, mis võib tuleneda mitme päritolurühma olemasolust (ja hilisemate siirdlaste lisandumisest). Genuiinse lauluainese kõrval leidub neis silmapaistvalt palju lätimõjulisi ja -laenulisi tekste. Regilaulud on unustatud ja valitseb perifeersem repertuaar, kus suur osakaal on lastelauludel ja -lugemistel.

Lutsisid põlisasukatena käsitlevad sotsiolingvistilised argumendid (ajaloo-pärimus, topo- ja etnonüümid) on Salve meelest veenvad. Mitme enesenimetusega seoses Oskar Kallast refereerides (lk 278) mainib ta iseloomuliku näitena *tchuchna* ~ *tsuhkna* ('maarahvas') ja viitab Riho Grünthali väitele (1997), et see nimetus on olnud üsna tavaline, ning seda kasutanud nii keelenaabrid kui ka keelesaarlaste ise. Sealsamas esineb Lutsi ja Kraasna asukatega seoses nimetus *Roodzi*, justkui osutus kunagistele Rootsi riigi alamatele, aga vii-teid hilisematele käsitlustele³ ei järgne (lk 278). Ometi on tegu rahvapärimuses levinud motiiviga, mis on säilinud ka Siberisse

³ Vrd **M. Pihho**, Rootsi aeg Siberi setude kultuuris. – Ödagumeresoomõ ühistüseq. Läänemeresoome ühendusteel. Konvõrents Põlvan, 26.–28. rehekuu 2000. (Võro Instituudi toimõndusõq 11.) Toim K. Pajusalu, J. Rahman. Võro, 2001, lk 92–100; **M. Pihho**, Setude ümberasumisest külmale maale. – Krimmi kogumik. Konverentsi „140 aastat eestlust Krimmis” ettekanded (09.–10.09.2001). Koost ja toim J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk 171–185.

² **E. Ernits**, Lutsi aabits, ja mitte ainult. – Keel ja Kirjandus 2021, nr 11, lk 1025–1027.

väljarännanud setude külades.⁴ Et Siberi setu asundused said alguse XIX sajandi lõpul, siis pole nähtavasti peetud kohaseks sealse rahvapärимuse kõrvutamist vanemate keelesaartega. Loodetavasti tuleb kord seegi aeg.

Enn Ernits on juba mõnda aega tegelenud süvitsi Kraasna keelesaare pärandiga, uurinud selle materjali talletamist (2012, 2018) ja rahvalaulude sõnavara (2021), nüüdne „Kraasna noomenituletus” on värskeim artikkel. Piiratud sõnavarast hoolimata on tal õnnestunud fikseerida hulk käändsõnatuletisi (20 primaarsufiksist ja 21 sekundaarsufiksist tekkinud liiteid) ja võrrelda neid Seto materjaliga. Enamik Kraasna sufikseid sarnaneb seto omadega. Üksnes mõned liitliited (nt *-is-to*, *-la-s*, *-ži-ne*) ja nende abil tuletatud sõnad (nt *kaklas*, *laanisto*, *ammuužine*) ei ole setodele omased, *-ži-ne*-sufiks esineb seevastu Harglas, Leivus ja Lutsis. Kraasna käändsõnatuletistel ongi enamasti vasted ka Seto murderühmas. Teisalt on Kraasnas esinenud üksiksõnu, millele teistest murrakutest vasteid ei leidugi, nt *laadadzõ* 'lehmakahi' või *puzanõ* 'mõrkjas'. Olgugi kraasnalased irdunud setodest juba XVII sajandil, on nende keelealadelt kirjapandud materjal üllatavalt sarnane. See tulemus haakub Ernitsa eelmises, rahvalaulude sõnavara käsitlevas artiklis väljendatud seisukohaga, et kuna Kraasna sõnavara on setode omaga väga sarnane, siis „peale keelesaarte rühma liigituse võiks Kraasna murrakut vaadelda ka seto keele ühe murdealana”⁵.

Edaspidi peab Ernits vajalikuks uurida, milline ühtlustav roll on võinud olla

Kraasna keelesaare hilisematel kontaktidel oma emamaaga. Neile (tema) uuringutele võiks tulla kasuks, kui võetaks arvesse Seto murderühma liigendamist ida-, lõuna- ja põhjasetoks, nagu see nähtub mh nende leksikonist „Seto eripäraste sõnade sõnaraamat”⁶.

Kogumiku üks pikemaid artikleid on Tobias Weberi „Heikki Ojansuu Kraasna murraku fonogrammide lingvistiline analüüs”, mis tutvustab Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis taasleidmist oodanud Ojansuu materjale, Kraasnas 1911–1912 fonograafi abil tehtud helisalvestisi (u 20 min). Weber on esimene, kes kirjeldab Kraasna murraku fonoloogiat, morfoloogiat ja süntaksit suulise kõne andmete alusel, täiendades ühtlasi eesti murdeuurijate seniseid tulemusi. Ilmneb, et põhijoontes sarnaneb Kraasna murdekeel Leivu ja Lutsiga, olgugi selles märgatav vene keele mõju (nt hääldus, sõnalaenud).

Kogumik ühendab varasemast süvemaidsissevaateid keelesaarte ajalukku, keele- ja kultuuripärandisse, mis moodustavad kõigi seniste teadmiste kokkuvõtte. See on kogumiku uudsus ning suurim väärtus tervikuna, olgugi et esiletõstmist väärt on ka iga artikkel eraldi.

„Uurimusi lõunaestis keelesaartest” on artiklikogumik, mistõttu on paratamatu, et esineb korduvusi, eeskätt keelekogumise ning -uurimisega seoses. Esmasel lugemisel tundus, et kõik olulised valdkonnad on kogumikus esindatud, aga puudub põhjalikum uurimisloo ülevaade. Hiljem selgus, et ammendava uurimisloo saakski koostada alles nüüd, pärast kogumiku ilmumist. Senised kogujate-uurijate ülevaated on olnud Eesti-kesksed, aga seda üldpilti on nüüd rikastatud Läti poole andmetega (nt Adolph Brandti või Aleksandr Semen-

⁴ M. Pihho, Rootsi aeg Siberi setude kultuuris, lk 180.

⁵ E. Ernits, Kraasna rahvalaulude sõnavarast. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XIX–XX. Toim E. Saar, K. Pajusalu, M. Velsker. Tartu, 2021, lk 172.

⁶ Seto eripäraste sõnade sõnaraamat. Toim E. Saar, J. Viikberg. Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, Seto Instituut. Tartu–Tallinn: EKSA, 2020.

tovski, aga ka Paulopriit Voolaise tegevusega lutside hariduse nimel). Mõningased kordused üldpilti muidugi ei riku, palju tähtsam on, et kogumikus kokku saanud läänemeresoome ja balti keelte uurijate artiklid täiendavad üksteist vastastikku. Kohati on isegi tööeed sattunud ligistikku, heaks näiteks Ilga Jansone ja Lembit Vaba käsitlused.

„Uurimusi lõunaeesti keelesaartest” ärgitab kaasa ning edasi mõtlema. Teos lisab kindlust, et minevikus on eesti asustus levinud laiemalt kui need kõnealused piirkonnad. Keelesaarte säilimine kuni XX sajandini on isegi ime, sest domineeriv keelekeskkond on üha soovinud neid endasse imada. Sageli on see õnnestunudki. XVI sajandist on andmeid eestlaste kohta ka Asti (Burtnieki), Ruhja (Rüjiena) ja Härgmäe (Ērgeme) piirkonnas, mida Vene sõjavägi Liivi sõjas laastas ja mis lätistused XVIII sajandil.⁷ Sama pikka ajalugu võiks eeldada Pihkvamaa kohta. XII sajandist pärit arheoloogilise ainese alusel on Harri Moora⁸ pidanud võimalikuks, et Kraasna kõrval oli muidki vana põhja (st põliseid) eesti asundusi. Nimeliselt teada eesti külade, nagu Solna, Luuküla, Jeršovo või Serjodka, rajamise taga on nähtud Rāpina kandi ümberasuajaid, sest teateid Venemaale pagemisest on juba XVI sajandist.⁹ Luuküla kohta on öelnud August Nigol, et see on vanim küla, rajatud Põhja-sõja ajal.¹⁰

⁷ L. Vaba, Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn–Tampere, 1997, lk 28–29.

⁸ H. Moora, Eesti rahva ja naaberrahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil. – Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik. Toim H. Moora. Eesti NSV TA Ajaloo Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1956, lk 112.

⁹ H. Keem, Rāpina murrak. – Rāpina radadel. Artikleid. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1984, lk 149.

¹⁰ A. Nigol, Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. (Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa

Eestlased pole Pihkvamaal kunagi olnud tundmata rahvas, ent Pihkva n-ö piiriäärsed olud ei ole neid asunikke säästnud. Paistab olevat nii, et ammune põline eesti asustus Pihkvamaal ei ole säilinud ega dokumenteeritud. Kunagine laialdasem asustus kahanes keelesaarteks, mis assimileerusid, seetõttu on neile aladele rajatud asundusi korduvalt hiljemgi. Põhiküsimus polegi niivõrd selles, kas keelesaar on n-ö vana põhja asundus või mõnevõrra hilisem (nt XVI sajandist). Määrava tähtsusega on olnud hilisemad juurderänded, mis keelesaari toinud ja elus hoidnud. See on tinginud ilmselt ka Kraasna keelesaare püsimise mitme sajandi vältel.

Võiks lisada, et 1918. aastal elas Pihkva kubermangu Velikije Luki, Holmi ja Toropetsi kreisi 11 asunduses ja Pihkva linnas kokku 11 300 eestlast, kes olid 1860. aastaist alates siirdunud sinna Võru- ja Tartumaalt.¹¹ Sajand hiljem elas (2010. a rahvaloenduse andmeil) Pihkva oblastis 625 eestlast, sh 123 setot. Niisugused muutused annavad pisut aimu ka kaugema ajaloo kohta. Üks asi on põlisus, teine asi on see järjekindel kangekaelsus, millega eestlased on oma tuba ja oma luba otsinud, leidnud ning siis jälle assimileeritud *resp.* hävitatud.

Last but not least. Viimastel aastakümnetel on Lätis hakatud rohkem väärtustama liivi komponenti läti rahva kujunemisloos. Samasuguse huvi tärgamine on tervitav ka lõunaeesti komponendi avastamisel Põhja- ning Ida-Läti puhul. Keelesaartele pühendatud sisukas kogumik annab lootust, et uurimistöö sel huvitaval kontakthal jätkub.

JÜRİ VIKBERG

Tundmaõppimise Toimekonna toimetused 1.) Tartu: Postimees, 1918, lk 18.

¹¹ A. Nigol, Eesti asundused ja asupaigad Venemaal, lk 9.